

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ
ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
МІСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ
ЗАКЛАД «ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНА ГІМНАЗІЯ № 17
ВІННИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ»

***Національно-патріотичне
виховання гімназистів у системі
позакласної роботи***

номінація «Позакласна та виховна робота»

Пономарьова Олена Вікторівна
педагог-організатор
«спеціаліст другої категорії»

м. Вінниця
2015

Автор **Пономарьова Олена Вікторівна**, педагог-організатор закладу «Фізико-математична гімназія № 17 Вінницької міської ради»

Національно-патріотичне виховання гімназистів у системі позакласної роботи (з досвіду роботи)

Методичний посібник/ О.В.Пономарьова , - Вінниця, ММК, 2015

Рецензенти : **Л.В.Гончарук**, заступник директора з наукової та виховної роботи закладу «Фізико-математична гімназія № 17 ВМР»

В.М.Корсун, заступник директора з виховної роботи закладу «Фізико-математична гімназія № 17 ВМР»

В даному посібнику описано досвід роботи з національно-патріотичного виховання гімназистів. За сучасних умов школа виступає важливим чинником відродження нації, виховання в молоді почуття національної свідомості та гідності. Система виховної роботи гімназії базується на ідеях національної педагогіки та сучасних дослідженнях українських науковців і педагогів - практиків . Діяльність усіх джерел організованого впливу на виховний процес у гімназії спрямований на формування в майбутніх громадян патріотичного мислення, патріотичної свідомості, активної громадянської позиції та можливості реалізації її в практичній діяльності.

Зміст

ВСТУП.....	4
Розділ I. Теоретичні аспекти патріотичного виховання.....	5
Розділ II. Реалізація завдань патріотичного виховання в системі позакласної роботи.....	10
2.1. Особливості формування патріотичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку.....	12
2.2. Формування правової культури молодших школярів засобами театралізації.....	17
2.3. Виховання національної свідомості учнів шляхом використання історичних прикладів часів козацької доби.....	20
2.4. Використання методу КТС та проектної технології в процесі виховання патріотичних почуттів гімназистів.....	22
2.5. Використання методу діяльнісного підходу в процесі виховання громадянина-патріота.....	25
ВИСНОВКИ	30
Додаток 1...Сценарій традиційного свята «Посвята першокласників в гімназисти».....	32
Додаток 2 Сценарій соціального відео ролика «Правова абетка» (диск додається).....	39
Додаток 3.Сценарій свята «Слава козацька не вмере, не загине».....	42
Додаток 4 Сценарій Лінійки, присвяченої Дню партизанської слави.....	49
Додаток 5Сценарій презентації учнів 8 класу «Імена визволителів у моїй родині».....	55
Список використаних джерел.....	60

ВСТУП

Україна – молода держава, яка перебуває в стані радикальних політичних, економічних та соціальних перетворень. Шлях від тоталітарної ідеології до свободи й демократії виявився для нашого народу не простим: події Майдану, окупація Криму, інформаційна й військова агресія з боку сусідньої держави стали реаліями нашого життя. Зазнавши величезних людських і матеріальних утрат, українське суспільство сьогодні, як ніколи, потребує духовного й морального відродження. Доктор філософії, колишній політв'язень Євген Сверстюк так окреслив цей шлях: «Дивовижна байдужість до громадянських і національних проблем робить людину тупою. Після століть рабства національну честь і гідність треба відстоювати на кожному кроці». Революція Гідності стала уроком усьому світові: ніхто і ніколи не матиме права вето на нашу суверенну внутрішню й зовнішню політику, ніхто і ніколи не зможе розколоти нашу Батьківщину і знищити український народ.

Новітні процеси, що відбуваються у державі, актуалізували завдання виховання громадянина, яке реалізується через виховний простір навчального закладу. Громадянське суспільство потребує відтворення почуття істинного патріотизму як духовно-моральної цінності, формування в молоді активної, соціально значущої позиції, яку вона може проявити в усіх видах діяльності, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, реалізацією особистого потенціалу на благо української держави.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних стосунків. Питання патріотичного виховання підростаючого покоління, що покликане сприяти духовній цілісності українського народу й об'єднанню різних регіонів країни, стають у наш час актуальними, як ніколи.

I. Теоретичні аспекти патріотичного виховання школярів

Система національно-патріотичного виховання підростаючого покоління ґрунтується на основах наукової педагогіки, народної філософії, християнської моралі.

Провідне місце у розвитку теорії і практики національно-патріотичного виховання мають праці К. Ушинського. Він стверджував, «якщо немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ від серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними особливостями» [14, с. 89].

Цінним джерелом для розвитку сучасної теорії і практики національно-патріотичного виховання є педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Він підкреслював, що справжнє народження громадянина відбувається тоді, коли дитина відчуває себе часткою народу і в ній, як сонячний промінь в краплі води, відображається багатовікова історія цього народу, його велич і слава [11, с. 21].

Патріотизм, як почуття має внутрішню структуру, що складається з кількох компонентів:

- перший, поверхневий, - природна любов до свого народу як до великої родини, любов до рідного слова, рідної природи;
- другий – це відчуття патріотизму розумом, усвідомлення обов'язку перед народом, готовність стати на захист його інтересів;
- третій – це переплетіння любові до рідного, близького з усвідомленням свого обов'язку перед народом; це прагнення, готовність служити Батьківщині [1, с.10].

Патріотизм – соціально-історичне явище. Елементи його виникли як усвідомлення родових зв'язків, обрядів, звичаїв [7, с.134-156]. Слово «патріотизм»

(від «patris») – грецького походження, в перекладі означає «батьківщина, вітчизна».

У сучасній педагогічній літературі виділяють щонайменше три різновиди патріотизму.

1. Етнічний патріотизм, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо. Цей термін уперше використав відомий сучасний вчений- психолог І. Кон, який писав, що «...етнопатріотизм пов'язаний з утвердженням конкретизованих, спрощених образів свого народу, як правило, наділених позитивними рисами» [3, с. 189]. Цей патріотизм зумовлений природою як відчуття видової ознаки народу. Він є природженим і розвивається повноцінно, якщо дитина зростає у національно зорієнтованій сім'ї, навчається в українській школі. В процесі виховання етнічного патріотизму велике значення має вивчення історії українського народу, рідної мови, народних звичаїв, традицій.

2. Територіальний патріотизм базується на любові до того місця на землі (до місцевості, ландшафту, клімату тощо), де людина народилася.

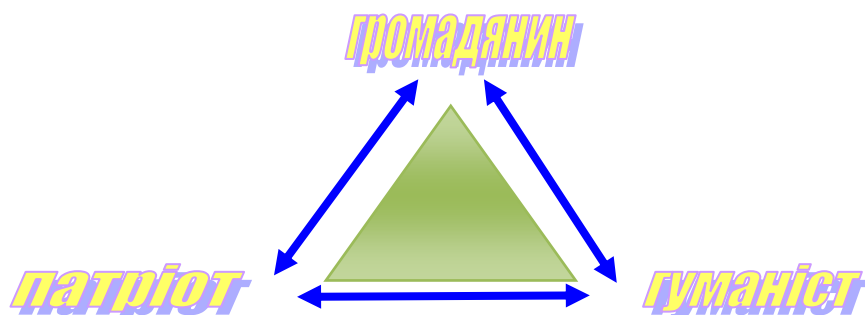
3. Державний патріотизм ґрунтується на остаточній меті нації – побудові власної держави, державному самовизначенні, державницькому світогляді та державницькому почутті; це вищий патріотизм, який базується на державній ідеології та пов'язаний з почуттям громадянськості [13, с. 115-116].

В державній національній програмі «Освіта: Україна XXI століття» **головна мета національного виховання** визначається як набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави . **Національно - патріотичне виховання** передбачає формування патріотичних почуттів, вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності

у будь-який час стати на захист Батьківщини, вивчати бойові традиції та героїчні сторінки українського народу.

До нормативно-правового забезпечення національно-патріотичного виховання відносяться Державна національна програма «Освіта: Україна XXI століття», Концепція національно-патріотичного виховання, Концепція національного виховання, міжнародні документи (рекомендації ЮНЕСКО «Про виховання в дусі миру», «Резолюція з прав людини», «Конвенція про права дитини»). Серед останніх нормативних документів «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України», Наказ Міністерства України у справах сім'ї молоді та спорту, МОН України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 №754/ 981/538/49 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання молоді», розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.03.2011 № 199-р «Про заходи з увічнення пам'яті про події Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років та її учасників на 2011-2015 роки», розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 1718-р «Деякі питання військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів».

Теоретичну модель змісту національного виховання можна окреслити тріадою «громадянин – патріот - гуманіст» (мал. 1).

Мал. 1. Теоретична модель змісту національного виховання

Характеристики ознак кожної складової представлені у таблиці 1.

Найголовнішими ознаками кожної складової є такі характеристики:

↓	↓	↓
Громадська відповідальність, обов'язок, свідомість, єдність	Розуміння та сприйняття української ідеї, готовність до захисту своєї Батьківщини, пошана до історичної пам'яті українського народу.	Доброта, толерантність, справедливість, взаємоповага, принциповість,, непримиренне ставлення до фальші, цинізму, лицемірства.

Таблиця 1. Характеристики ознак складових національно-патріотичного виховання

Патріотичні переконання містять у собі знання, поєднані зі щирою впевненістю в їхній істинності. На необхідності розвитку патріотичних переконань у дітей наголошував великий педагог-мислитель Я.А. Коменський, щоб «вони могли захищати все, що вони вважають істинним, добрим, чесним» [5, с.276].

До патріотичних переконань належать:

- визнання визначальної ролі народу й Батьківщини в житті людини;
- визнання здатності українського народу побудувати власну державу й навести в ній порядок;
- віра в майбутнє України та українського народу;
- віра в невичерпні сили, талант, неповторність, працьовитість українського народу;
- віра в незламність, силу, стійкість, міць та справедливість держави.

Мета переконань полягає у підведенні дитини не тільки до розуміння певних положень патріотичних почуттів, а й до внутрішнього їхнього сприйняття.

Таким чином, успішне виховання свідомого громадянина-патріота вимагає від вчителя постановки завдань та окреслення шляхів їх реалізації через послідовну систему виховних заходів.

Розділ II. Реалізація завдань патріотичного виховання в системі позакласної роботи

До провідних завдань патріотичного виховання, які я ставлю перед собою у вихованні дітей, належать:

- ✚ формування національної свідомості, любові до Батьківщини, бажання працювати заради держави;
- ✚ забезпечення духовної єдності поколінь;
- ✚ виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- ✚ формування усвідомленого зв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- ✚ формування політичної та правової культури учнів шляхом залучення їх до роботи в органах учнівського врядування.

Для їх успішної реалізації важливо правильно визначити віковий етап, на якому стає можливим активне формування у дітей патріотичних почуттів, та зуміти дібрати такі форми й методи роботи, які стануть найбільш ефективними у вихованні дітей певної вікової категорії

Професор Дрогобицького педагогічного університету О. Вишневський виділяє три етапи розвитку патріотичної свідомості людини:

1. Етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення є основою, фундаментом патріотичного виховання. Він припадає на дошкільний і молодший шкільний вік. На цьому етапі формується почуття патріотизму.
2. Етап національно-політичного самоусвідомлення, припадає на підлітковий вік, коли дитина з лона сім'ї та школи переходить у громадське середовище. На цьому етапі відбувається приєднання юнацтва до різноманітних дитячих й молодіжних громадських, політичних організацій і об'єднань, які в змозі

допомогти виховати сьогоднішнього школяра, завтрашнього громадянина України.

3. Етап державницько-патріотичного самоусвідомлення, коли поняття «національного» виходить за межі етнічності та сягає рівня державності. Характерними рисами даного етапу є вияв любові, поваги до своєї держави як головної мети нації [17, с.36].

Як педагог-організатор я працюю з учнями різних вікових категорій. Тому при формуванні в дітей патріотичних почуттів враховую відмінності розвитку патріотичної свідомості на різних вікових етапах.

2.1. Особливості формування патріотичних почуттів у дітей молодшого шкільного віку

Наймолодша вікова категорія в школі - першокласники. Виховання любові до своєї Батьківщини – завдання надзвичайно важливе і водночас не просте, коли мова йде про дітей цього віку.

З однієї сторони, першокласникам, які опинились у новому колективі, властиві егоцентризм і до певної міри нездатність сприймати позицію іншого, через що між дітьми частіше виникають суперечки та непорозуміння. На мое запитання: «Чи можна бійкою вирішувати суперечку?» всі діти відповідають: «Ні!», але лише двоє-троє з учнів класу мають таке пояснення: «Якщо битися, то іншому буде боляче», решта ж – «Битися не можна, бо покарають або дадуть задачу!».

Разом з тим, у цьому віці великого значення набуває моральна сфера, коли діти з готовністю сприймають правила, слухають настанови авторитетних для них дорослих, учителів.

Щоб уникнути труднощів у вихованні вищих моральних почуттів, до яких відноситься патріотизм, я вважаю, не потрібно поспішати переносити на дітей «дорослі» показники проявів любові до Вітчизни. Адже дитина не народжується з патріотичними переконаннями. Якщо патріотизм є почуттям приязні, відданості, відповідальності за долю Батьківщини, то необхідно спочатку акцентувати увагу дитини на співпереживанні як важливому людському почутті, на приязні до своїх товаришів. Щире бажання дитини бути хорошою та відповідальною стає передумовою виховання таких понять, як почуття обов'язку, любові до людей, до своєї Батьківщини.

Ще одним важливим моментом у вихованні патріотичних почуттів дітей молодшого шкільного віку я вважаю образ рідного дому та родину, бажання дитини берегти їх і робити кращими. Шкільне життя, яке має для учнів позитивне

емоційне забарвлення, сприяє безперечному успіху перенесення цих почуттів на свій клас, свою гімназію. На цьому етапі важливим є ненав'язливе формування в дітей усвідомлення того, що гімназія – це велика родина. І як кожна родина, вона

має свою історію, свої традиції, які першокласники мають знати.

**Мал 2. Урочистий початок
свята**

Ці знання учні вперше отримують під час підготовки до традиційного заходу, який щороку відбувається у листопаді, і має назву «Посвята першокласників у гімназисти» (Додаток 1).

Важливо відмітити, що у підготовці та проведенні цього свята беруть участь не тільки вчителі й учні, а й батьки першокласників.

До речі, серед батьків кожного класу є ті, які самі колись навчались у першому класі нашої гімназії, і добре пам'ятають цю традицію.

Для досягнення виховної мети заходу важливо врахувати такі моменти:

- по-перше, створити умови для мотивації першокласників (бажання стати гімназистом);
- по-друге, створити ситуацію успіху при виконанні завдань.

Для цього під час проведення свята я поєдную такі форми роботи з дітьми:

**Мал. 3. Маршрутні листи
команд першокласників**

- *гра* (подорож станціями);
- *змагання команд* (за активність та злагодженість у роботі вожаті вручають їм призи);
- *елементи театралізації* (поява Афіни - покровительки наук, проголошення урочистої присяги гімназиста).

Таке поєднання робить свято змістовним та цікавим для дітей. Велику роль відіграє загальна атмосфера заходу, вільна від догматизму та авторитарності з боку вчителів. Вона сприяє емоційній відкритості дітей, розвитку їх творчої активності.

Мал. 4. Робота команди на станції «Чомучка»

Під час подорожі станціями батьки першокласників теж беруть у ній участь разом із командою, до якої ввійшла їх дитина. Вони мають змогу бачити, як їхні діти вміють самостійно виконувати завдання й давати правильні відповіді. А серед них бувають неочікувані. Наприклад, на питання: «Як називається маленька працелюбна комашка?», один хлопчик радісно відповів: «Це моя мама!».

Деякі запитання, які чекають дітей на станціях, вимагають від них попередньої підготовки. З ними я ознайомлюю дітей заздалегідь. Добираючи такі завдання, ставлю собі за мету заохотити першокласників до невеликої пошукової роботи, яку вони мають виконати спільно з батьками.

З досвіду роботи знаю, що особливу зацікавленість у дітей викликає запитання: «Розкажи, що означає твоє ім'я». Пошук відповіді починаємо разом у класі. Розмову з учнями будуємо в формі короткої евристичної бесіди. Діти не в змозі дати відповідь одразу. Єдиний варіант, який можна почути: «Таке ім'я сподобалося моїй матері». Тоді я пропоную дітям вслухатися в українське ім'я «Богдан» і вимовляю його частинами: Бог- дан. Вони чітко визначають значення імені: «Дитину батькам дав (подарував) Бог». Це стає для них першим маленьким відкриттям. За аналогією визначаємо з дітьми значення імені «Людмила». Їх відповідь: «Це така дівчинка, яка мила і приязна до людей». Для прикладу можна використовувати імена Володимир, Всеволод, Любомир. Далі називаю імена, які прийшли до нас з інших мов. Діти переконуються, що значення їх не прозоре. Ось тут і виникає потреба звернутися до батьків, щоб разом знайти відповідь на таке цікаве питання «А що ж означає моє ім'я?».

Мал. 5. Вожаті працюють з першокласниками на станції «Червона калина»

На всіх п'яти станціях працюють вожаті – старшокласники, яких під час занять у «Школі вожатих» я навчаю, як треба поводитися з молодшими школярами, як емоційно підтримувати їх під час виконання завдань.

Вожаті мають бути уважні, доброзичливі, давати можливість відповідати на питання всім дітям по черзі та слідкувати за тим, щоб батьки, яким теж хочеться згадати своє дитинство, не підказували. Працюючи у команді, кожен першокласник відчуває відповідальність за весь колектив, кожен зацікавлений у кращому результаті і тому старається якомога успішніше справитися з завданням.

Вихованню патріотичних почуттів першокласників служить символіка гімназії, знайомство з якою починається з перших днів навчання. Тому

найурочистішими хвилинами свята є виконання першокласниками Гімну гімназії, урочисте проголошення ними присяги гімназиста та вручення кожному квитка, шеврона та значка гімназиста.

Мал. 6. Урочиста поява покровительки наук Афіни з символічним факелом знань

І ще одна незмінна традиція: як нагадування про давній звичай братських шкіл в Україні, першокласники обов'язково мають з'їсти разом горщик каші, яку з великою любов'ю готують для них батьки.

Порожній горщик розбивають, щоб усі діти могли отримати його частинки. Наші учні зберігають їх як оберіг протягом усіх років навчання, щоб у випускному класі знову зібратись і згадати традиції рідної гімназії.

Таке свято, яке базується на методі колективної творчої справи, сприймається дітьми емоційно й піднесено. Традиції школи, які народжуються й живуть роками, забезпечують духовне єднання поколінь.

Мал. 7. Смачна гімназійна каша

2.2. Формування правової культури молодших школярів засобами театралізації

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних стосунків. Виховання громадянина передбачає формування в учнів правових знань, прищеплення правової культури. Основу цих знань учителі закладають у молодшому шкільному віці.

Дітей саме такого віку я вирішила обрати під час створення соціального відеоролика «Я і мої права» (Додаток 2). Мою ідею підтримала вчителька 1 А класу Головащенко Ю.В. Складність нашого завдання полягала в тому, що у навчальній програмі молодших класів відсутня самостійна навчальна дисципліна правового спрямування.

Діти цього віку готові до засвоєння норм життєдіяльності у суспільстві, але вони ще нездатні сприймати складні юридичні терміни, здійснювати аналіз та давати належну юридичну оцінку тим чи іншим діям.

Для вирішення цієї проблеми доцільно впроваджувати такі інтерактивні методи та форми діяльності, які ставлять за мету не нав'язування дітям правил і норм та примусове їх виконання, а створення умов для осмислення їх суті, доцільності та добровільного сприйняття.

Тому під час обговорення шляхів реалізації практичного завдання ми врахували деякі принципи правового виховання молодших школярів:

- зв'язок правового виховання з практичними життєвими ситуаціями;
- врахування наявного життєвого досвіду молодшого школяра;
- єдність правового і морального виховання;
- пріоритет ігрових методів правового навчання та виховання з метою активізації інтересу до засвоєння норм проживання в суспільстві.

Враховуючи вище сказане, ми поставили перед собою таку мету створення відеоролика: зацікавлення першокласників правовою тематикою, отримання знань про права дитини, формування загальних уявлень про основні правові норми та про нерозривність прав і обов'язків громадян.

Для успішної реалізації нашого проекту обрали театралізацію казок, які є близькими і зрозумілими для дітей цього віку. Театралізовані форми роботи з учнями набули в сучасному виховному просторі великої популярності. У педагогічній літературі театралізація визначається як спосіб надання «театральної» форми навчальному або виховному матеріалу. Театралізація як форма роботи створює умови, за яких діти можуть працювати творчо. Ми врахували, що дитина, яка грає певну роль, отримує більше можливостей дослідити свої почуття, а це буде сприяти повному досягненню поставленої мети.

Щоб захоплюючий сюжет казки не перекривав правильну оцінку подій, а правовий матеріал не сприймався поверхово, ми вирішили не брати за основу сценарію якусь одну казку, а використати уривки з трьох різних казок. Усі ці уривки потрібно було об'єднати спільним сюжетом, цікавим і логічним за побудовою. За нашим задумом, діти мали емоційно розігравати сценку, щоб глядачі мали можливість краще образно сприймати ситуації крізь призму правових знань.

Врешті сценарій відеоролика вийшов оригінальним. На міському конкурсі соціальної реклами «Я і мої права» наш відеоролик «Правова абетка» отримав перше місце.

Першокласники показали себе прекрасними акторами. Завдяки чудовій властивості – уявляти неіснуюче – діти легко переносилися в запропоновані нами ситуації, приміряти на себе різні ролі. Театралізація сприймалася дітьми як гра, яка є своєрідною формою спілкування дітей з оточенням. Вона ж - провідний інструмент їх соціалізації. Використовуючи таку форму роботи, ми даємо

можливість дитині здобувати досвід вирішення проблемних ситуацій, ставати соціально компетентною.

2.3. Виховання національної свідомості учнів шляхом використання історичних прикладів часів козацької доби

Національна свідомість – основа патріотичного виховання. У вихованні національної свідомості велику роль відіграють приклади з історії. Це такі, як становлення Української держави, зародження козацтва, героїчні часи визвольного руху, військові подвиги кошових отаманів та керівників народних повстань С.Наливайка, І.Богуна, І.Сірка, М.Кривоноса.

На уроках історії діти дізнаються про походження козацтва. Це об'єднана, згуртована, ідейно й духовно зцементована, суворо дисциплінована сила, яка очолювала боротьбу проти чужоземних ворогів. Козацтво втілювало в собі фізичне й духовне здоров'я нації, життєздатність, оптимізм і енергію. Палкий український патріотизм козаків завжди був могутнім стимулом до державотворчого й незалежного життя.

Але досвід роботи показує, що значна частина дітей все ж має поверхневе і спрощене уявлення про українське козацтво. Здебільшого вони розуміють козаків лише як воїнів, які боролися з ворогами та захищали від них рідну землю.

Тому під час проведення тематичних виховних заходів важливо привертати увагу дітей до козацтва як до яскраво вираженого національного феномену. Достатньо згадати, що велич і могутність козацтва були настільки впливовими та суспільно значущими, що кожен українець прагнув стати козаком.

Мал. 8. Весела сценка про козацькі традиції

Цими принципами я керувалася під час розробки сценарію виховного заходу «Слава козацька не вмере, не загине!» для п'ятикласників. (Додаток 3). Сценарій передбачає елементи театралізації, знайомство з творами мистецтва, конкурсні завдання та супроводжується показом слайдів.

Щоб захід вийшов цікавим і змістовним, я пов'язала розповідь про українське козацтво з історією нашого рідного міста. Діти дізналися про козацьку церкву, що знаходиться в районі Старого міста, про славного полковника Івана Богуна та перемогу його козаків над поляками.

Така побудова заходу викликає живе зацікавлення дітей. Емоційне відчуття того, що історія козацтва, історія рідного міста, історія України – це їх історія, бо вони – українці, має стати внутрішнім переконанням дітей. А це саме те, чого я прагну.

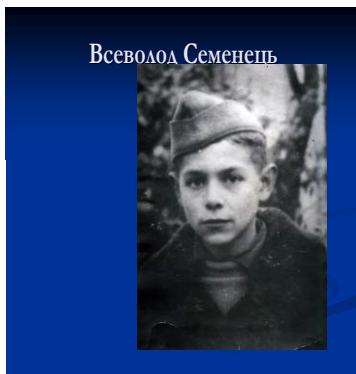

Мал. 9. Один зі слайдів презентації

2.4. Використання методу КТС та проектної технології у процесі виховання патріотичних почуттів гімназистів

Багатим і змістовним матеріалом, який я використовую у вихованні патріотичних почуттів гімназистів, є історичні події та героїчні вчинки воїнів Великої Вітчизняної війни.

Так, у цьому навчальному році на відзначення Дня партизанської слави у гімназії було проведено багато заходів. Зупинюся лише на тому, який я готувала з активістам учнівського врядування, використавши методику колективної творчої справи.

Мал. 10. Юний герой-підпільник

На початку роботи ми склали план дій, об'єднавшись у мікро групи, та визначили завдання кожної з них. Спільною метою нашої справи було дослідження зв'язку історії партизанського руху в Вінниці з історією нашої гімназії.

З матеріалів, які були досліджені під час роботи, діти багато дізналися про учасників Вінницького підпілля та їх героїчну боротьбу з ворогом, про долю підпільників і партизанів після визволення нашого міста.

Гімназисти згадали імена юних підпільників Всеволода Семенця, Анатолія Медведєва, Юрія Курія. До речі, Всеволод Семенець, який загинув від рук загарбників, був учнем нашої школи, піонерська дружина носила його ім'я. Під час нашої пошукової роботи приємною знахідкою в соціальних мережах стали спогади А.Медведєва про своїх товаришів, а ще – його сучасне фото. Він прожив довге життя, а багато його друзів навіки залишилися молодими.

Результатом пошукової роботи стало створення сценарію та проведення Лійки пам'яті «День партизанської слави». (Додаток 5).

Ще однією цікавою і сучасною формою роботи є метод проектів. Досвід показує, що під час проектної діяльності діти вчаться: планувати свою роботу, встановлювати соціальні контакти, використовувати джерела інформації, самостійно вибирати й накопичувати матеріал, аналізувати факти, аргументувати думки, презентувати створене перед аудиторією, оцінювати себе та інших. Цей метод сприяє реалізації особистісно-орієнтованого підходу в патріотичному вихованні, тому що для дитини захист власного проекту – це нова сходинка індивідуальності, ствердження свого «Я».

Мал. 11. Слайди з презентацій «Імена визволителів у моїй родині»

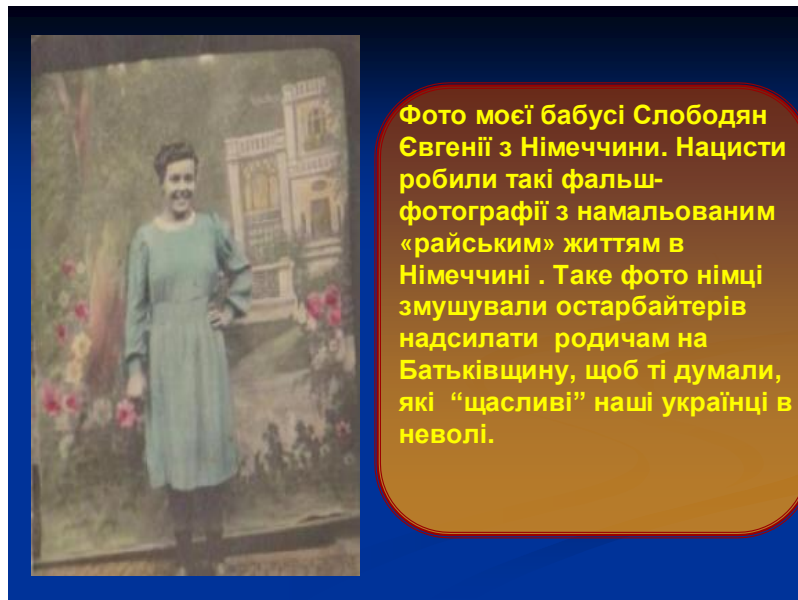
Робота над проектами «Імена визволителів у моїй родині» розпочалась у гімназії ще минулого навчального року, їх презентація відбулась у листопаді цього року. Мені випало працювати з учнями 8-А класу. Дітям було поставлено завдання знайти матеріали, що стосуються історії їхньої родини.

Головним джерелом інформації для них стали розповіді старших людей : родичів, сусідів. Особлива увага приділялася речам та документам часів Великої Вітчизняної війни: військовим свідоцтвам, листам з фронту, фотографіям.

**Мал. 12. Документ часів
окупації**

Ця частина роботи над проектом виконувалася дітьми самостійно, але мною та класним керівником Корсун В.М. надавалися консультації лише з окремих питань.

Мал. 13. Презентація «Історія моєї родини»

Наступним етапом роботи над проектом стали виступи дітей перед однокласниками. Їх розповіді про умови життя українських родин під час німецької окупації, примусову відправку молоді на роботу в Німеччину, героїчні вчинки простих солдат вийшли живими й цікавими. Діти показали своє вміння працювати творчо, вести самостійні дослідження з конкретних питань.

Заключним етапом стала спільна з дітьми підготовка презентації дослідницького проекту всього класу, до якої ввійшли найцікавіші, значимі мініпроекти гімназистів, що були представлені на загальногімназійній конференції. (Додаток 6).

Така дослідницька робота сприяє особистісному переживанню дітьми історичних подій та є яскравим прикладом формування ціннісного ставлення до історичного минулого, відродження культури, історичної пам'яті нашого народу.

2.5. Використання методу діяльнісного підходу у процесі виховання громадянина-патріота

Особистість громадянина-патріота формується, коли він любить Батьківщину не лише на словах, а й на ділі. Тому у вихованні патріотизму доречним є застосування діяльнісного підходу, коли діти беруть участь у конкретних справах, мета яких - практичне втілення громадянських цінностей у життя.

Мал. 14. Акція «Тобі, моя Україно!»

У складний для держави час, коли ворог намагається роз'єднати нашу країну та її народ, діти стають ініціаторами проведення патріотичних акцій, флешмобів, активно включаються у волонтерську діяльність.

У квітні 2014 року Рада гімназистів стала організатором проведення акції «Тобі, моя Україно!». Учні 1-11 класів виготовили листівки у формі дитячих долоньок, на яких написали побажання миру та єдності рідній Україні. Двісті п'ятдесят шість патріотичних листівок гімназисти виклали у формі національного прапора.

У березні 2014 року учні 7 А класу зібралися після уроків у сквері Козицького, щоб провести флешмоб «Ми - українці!». У призначений час частина дітей, розгорнувши прапор України та тримаючи в руках плакат, чітко

проголосила: «Україна - єдина!» . В цей час інші учасники флешмобу зверталися до перехожих вінничан із проханням висловити свою думку з приводу подій у державі. На невеличких листочках паперу дорослі записували побажання миру та процвітання нашій державі. Підсумком патріотичної акції стала стіннівка, випущена учнями 7-А класу, в якій представлені фотоматеріали та використані побажання вінничан.

Мал. 15. Флешмоб «Ми- українці!»

Враховуючи складну ситуацію на кордонах та окупованих територіях, військовим Збройних Сил України випала нелегка доля вписати нові героїчні сторінки в літопис української армії.

Мал. 16. Листи гімназистів бійцям АТО

Сьогодні десятки тисяч патріотів держави знаходяться на передовій, захищаючи від терористів свободу, незалежність та територіальну цілісність України. На жаль, сотні захисників отримали поранення, тому знаходяться на лікуванні. Є такі бійці й у Вінницькому військово-медичному центрі. Підтримкою пораненим стали листи гімназистів із побажаннями скорішого одужання та зібрана ними матеріальна допомога.

Проявом стійкої громадянської позиції гімназистів є активна участь у волонтерському русі. Підтримуючи моральний дух наших захисників, учні писали листи бійцям у зону АТО, збирали продукти харчування, теплі речі. Завдяки тісній співпраці з волонтерськими організаціями Вінниці все зібране було доставлено на передову. На етапі формування активної громадянської позиції дітям важливо знати, що їх вклад у благородну справу захисту держави обов'язково приведе до спільного успіху. Тому з таким захватом читали вони повідомлення, розміщені на офіційному сайті громадського об'єднання «Основа» (<http://doromoga.vn.ua>) :

«23 вересня отримали малюнки та листи від учнів Фізико-математичної гімназії № 17 для військових, що знаходяться в зоні АТО, а також для військових, що наразі знаходяться на лікуванні. Усі витвори дітей наповнені щирістю, патріотичністю та вірою в перемогу і будуть передані нашим героям.»

Мал. 17. Захистики читають листи гімназистів

«Звітуємо трохи із запізненням про нашу поїздку та доставку допомоги в зону АТО, яка відбувалася 10-12 жовтня! Завдяки нашим спільним зусиллям ми

мали змогу передати допомогу в такі підрозділи: 128 гірничо-піхотна бригада, 9 батальон, яким було доставлено: печиво, картопля, цибуля, буряк, морква, цукерки».

Мал. 18. Допомога, доставлена бійцям на передову

В контексті нових викликів, що постали перед нашою країною, 2014-2015 навчальний рік особливий для ведення виховної роботи. Ми всі пережили душевні страждання від втрат Небесної Сотні, загибелі бійців Національної гвардії та мирних жителів сходу України. Наші діти сприймають ці події дуже емоційно й передають їх у творах, тематичних малюнках.

Нас вразив плакат учениці 8 А класу Білоус Ольги, підготовлений для конкурсу соціальної реклами «Україна очима дітей». Малюнок розділено навпіл. На одній половині - обличчя молодого хлопця, який посміхається на фоні мирної картини рідного краю. На другій – він уже в військовій формі, а за його спиною - вогняні стовпи від ворожих снарядів. Свою роботу вона назвала так: «Ця зима змінила нас назавжди».

Мал. 19. Плакат «Це зима змінила нас назавжди»

Так, події останніх днів змінили нас усіх, тому що для кожного настав час відчутти свою відповідальність за долю держави. Виховуючи юних патріотів, ми вкладаємо в їх душі віру в невичерпні сили, талант, неповторність українського народу, любов до Батьківщини, світлу віру в мирне майбутнє нашої єдиної України.

ВИСНОВКИ

Патріотизм – це духовно-моральний принцип життєдіяльності особистості, який характеризується відповідальним ставленням людини до рідного краю, до Батьківщини, до народу, це активна праця на благо Вітчизни, примноження її багатств, розбудова науки та культури, захист свободи та честі своєї держави.

Справжній патріот не може жити повноцінним життям, бути щасливим без праці на благо своєї країни, без боротьби за краще життя українського народу та України. Патріотичні почуття українського народу є емоційним аспектом національного державницького світогляду, що включає почуття належності до України, її історії, віру в майбутнє своєї держави. Найвищою формою патріотизму виступає почуття любові до Батьківщини, готовність терпіти муки й навіть іти на смерть заради неї

Польський письменник Ц. Норвіда якимось сказав: «людина, щоб бути щасливою, має знати, навіщо жити, для чого жити, за що вмерти». Тому, крім почуттів і переконань, важливим аспектом є патріотична діяльність, яка включає:

- усвідомлення глибокого зв'язку з народом, участь у його справах, турбота про його благо;
- збереження та примноження культури, традицій, звичаїв, обрядів рідної країни;
- дотримання вироблених народом моральних норм і правил, законів держави;
- знання символів своєї Батьківщини; діяльність, спрямовану на утвердження державності свого народу, зміцнення належності своєї держави та готовність її відстоювати;
- знання історії свого роду, народу, прихильність до рідних місць;
- сумлінне виконання своїх обов'язків у навчанні, вміння творчо працювати.

У системі патріотичного виховання дітей важливо правильно пов'язувати минуле і сучасне нашої країни, утверджувати наступність кращих традицій поколінь.. Чим сильніше діти відчують зв'язок часу, зв'язок своїх особистісних інтересів з інтересами Вітчизни, тим краще вони розуміють свою відповідальність у розбудові суверенної незалежної України.

Простежується пряма закономірність : чим глибше проникнення учнів у скарбницю матеріальної і духовної спадщини та осмислення ними найвищих досягнень своєї нації, тим глибші патріотичні почуття

Отже, система виховної роботи з формування в учнів патріотичних почуттів має бути побудована так, щоб гармонійно поєднати надбання національної культури з історичним минулим, сучасним і майбутнім нашої нації й держави.

Додаток 1

Сценарій традиційного свята
«Посвята першокласників у гімназисти»

Посвята першокласників у гімназистки

Актова зала святково прикрашена. До зали запрошуються батьки першокласників. Звучать фанфари.

Педагог-організатор :

- Шановні батьки! Вітаємо вас! Сьогодні в нашій гімназії – святковий день. Усі ми разом – і батьки, і вчителі, і діти – готувались до урочистої події, яка є багаторічною традицією нашої гімназії. Сьогодні до лав гімназистів вступають учні 1- А класу.

1-А клас, запрошуємо на свято!

Звучить фонограма «Вальс гімназії»

Під музичний супровід класний керівник заводить першокласників до зали. Кожну з п'яти команд дітей супроводжують вожаті. Першокласники стають півколом перед сценою обличчям до батьків.

Педагог-організатор :

- Традиція урочистої посвяти першокласників в гімназистки тісно пов'язана із історією нашої школи та історією нашого міста.

Вінницьку школу № 17 було відкрито у 1945 році, вона ровесниця Великої Перемоги. В 1990 року загальноосвітня школа №17 набула високого статусу- «Фізико-математична гімназія». За традицією кожного року 19 листопада ми святкуємо День народження гімназії і радо приймаємо до нашої сім'ї нових гімназистів!

- Гордість школи, слава гімназії – це її випускники. Дорогі першокласники! підніміть, будь ласка, руку, якщо ваші мама чи тато навчались у нашій школі. (Діти піднімають руки).

- Шановні батьки, підведіться, щоб усі могли побачити наших випускників. (Батьки підводяться). Приємно, що серед усіх шкіл, у яких могли б навчатися ваші діти, ви обрали свою рідну школу. Для школи це висока оцінка. Віднині слава гімназії – в руках наших першокласників, і сьогодні вони доведуть, що достойні почесного звання – гімназист!

- Для урочистого привітання слово надається директору гімназії Нестюк Валентині Михайлівні.

Промова директора закінчується словами:

- Наше свято оголошуємо відкритим! Прошу батьків встати, а дітей – підготуватись до виконання Гімну гімназії.

Звучить Гімн гімназії. Вчителі й батьки підводяться та разом з першокласниками виконують Гімн гімназії.

Слова гімну:

Йдемо вперед в колоні гімназійній,

Нас кличе голос знань до майбуття.

Шкільні рекорди фізматематичні

Випускники несуть крізь все життя.

Вперед, до знань! Ми тут усі єдині:

І вчителі, і учні, і батьки.

На нашій гімназійній щедрій ниві

Міцніє братство наше на віки!

Педагог-організатор:

- Дорогі першокласники! Посвячення в гімназисти – це велика урочиста подія у вашому шкільному житті. Ви готувалися до виконання завдань, щоб достойно скласти іспит і стати гімназистом?

- Ну що ж, першокласники, тоді час вам вирушати у подорож. Ви маєте пройти від станції до станції тим маршрутом, який для вас обрала Рада гімназистів. Допомогати вам будуть вожаті-старшокласники.

- Командири команд, приготуйтеся отримати маршрутні листи.

Педагог-організатор читає назви команд і прізвища командирів:

- Команда “Добрячки”, командир команди –Фацилін Микита;
- Команда “Мудрунчики”, командир команди – Метко Вероніка;
- Команда “Розумнички”, командир команди –Наумов Микита;
- Команда “Кмітливчики”, командир команди – Власик Лілія;
- Команда “Веселунчики”, командир команди –Зюбанова Анна.

Командири команд підходять до ведучої і отримують маршрутні листи.

Педагог-організатор :

- Усі команди отримали завдання. Тоді – у путь!

Робота дітей на станціях супроводжується фонограмою дитячих пісень. На кожній станції діти виконують завдання (перелік запитань додається). Одне із завдань на станції “Червона калина” – показати народну гру; до нього діти готувалися заздалегідь. Робота на кожній станції продовжується приблизно 7-10 хвилин. Сигналом для переходу команди до наступної станції служить маленький дзвіночок.

Станція “Червона калина”

- *Що зображено на гербі України?*
 - *Яка річка протікає у нашому місті?*
 - *Які кольори на прапорі України?*
 - *Назви столицю нашої держави.*
 - *Як звати твоїх батька, матір? Назви їх імена та по-батькові.*
 - *Назви своє ім'я. Що воно означає?*
 - *Які ви знаєте осінні та зимові народні свята? Розкажіть про них.*
 - *Назвіть відомі вам народні приказки, прислів'я. Що вони означають?*
 - *Що й для чого дівчата пускали в річку на Івана Купала?*
 - *Відгадайте загадку: У вінку зеленолистим,
У червоному намисті,
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду. (Калина)*
- Що ви можете розказати про калину? (Символ України).*

Станція “Місто Ввічливості”

- *Кому ми кажемо “Ви”?*
- *Як вітаються люди?*
- *Коли роблять подарунки? Як їх дарують?*
- *Ти хочеш зателефонувати другу. Як ти почнеш телефонну розмову?*
- *Як поводити себе за столом?*
- *Для чого слугує зубна щітка?*
- *Як поводити себе у театрі, кіно, музеї ?*
- *Хто такий джентльмен?*
- *Чи приємно спілкуватись з буркотуном? Чому?*
- *Яке чарівне слово допоможе нам здійснити бажання?*

Станція “Музична веселка”

- *На яких трьох китах тримається музика?*

- Назвіть музичні інструменти, що зображені на малюнку. (Рояль, гітара, труба, барабан, флейта, скрипка).
- Назвіть українські народні інструменти.
- Скільки нот ви знаєте. Назвіть їх.
- Заспівайте свою улюблену народну пісню.
- Прочитайте ребус (ФА-зан, Ва –ЛЯ, мо –РЕ, топо –ЛЯ,МІ-сто)

Станція “Чомучка”

- Що важить більше 6 тонна заліза чи тонна вати?
- Де тепліше – в Африці чи в Антарктиді?
- Під час дощу під яким кущем сидів заєць?
- Що робить їжачок узимку?
- Яка пташка є найменшою?
- Що довше триває : 1 рік чи 12 місяців?
- Чому взимку іде не дощ , а сніг?
- Хто голосніше мукає : півень чи корова?
- Який звір спить униз головою?
- Яка тварина найбільша на суші та на морі?
- Чому заєць взимку білий, а влітку сірий?
- Чого не можна наздогнати?
- Скільки грибів виросте з насіння ялинки?

Станція “В гостях у доктора Пілюлькіна”

- Які лікарські рослини ти знаєш? Для чого вони використовуються?
- Як викликати швидку допомогу?
- Що ти будеш робити, якщо болить голова?
- Чи робиш ти ранкову гімнастику? З яких вправ вона складається?
- Уяви, що твій товариш впав і побив коліно чи руку. Як надати першу медичну допомогу? Яка рослина зупиняє кров?
- Відгадай : Дві зірки весь світ бачать. (Очі). Як зберегти свій зір?
- Що воно за штука : день і ніч все стука?(Серце). Чи корисна ранкова гімнастика для вашого серця?
- Скільки разів на день потрібно мити руки?

Коли роботу на станціях закінчено, діти шикуються так, як вони стояли на початку свята. Командири команд здають маршрутні листи з відмітками вожатих про виконання завдань.

Педагог-організатор підводить підсумок :

- Усі команди дуже старалися! Спитаємо у вожатих: яка ж з команд була кращою на їхній станції.

Вожаті називають кращу команду і від імені Ради гімназистів вручають командиру подарунки першокласникам.

Педагог-організатор :

- Дорогі першокласники! Настає урочиста мить нашого свята. Прийшов час запросити казкову гостю, яка є покровителькою наук, Афін Палладу!

Звучить фонограма, під яку до зали урочисто входить Афіна.

Звучить фонограма урочистого маршу. Під його звуки до зали входить Афіна. В її руці – факел. Вона робить коло пошани і займає своє місце у центрі біля ведучої.

Педагог-організатор :

- В руках нашої героїні – великий Факел Знань.

Далі педагог-організатор звертається до вчительки першокласників:

- Марія Миколаївно! Для того, щоб діти стали кращими в навчанні, візьміть частину цього символічного вогню знань для учнів 1 А класу!

Вчителька від великого факелу запалює свічу.

Педагог-організатор:

- Увага! До проголошення урочистої присяги гімназиста стояти струнко!

Покровителька наук Афіна Паллада зачитує слова присяги. Діти повторюють їх.

- *Я, (кожен учень називає повністю своє прізвище та ім'я; тільки після останнього учня діти продовжують повторювати слова присяги),*
- *вступаючи в дружну сім'ю гімназистів, урочисто обіцяю:*
- *дорожити честю гімназії як своєю власною;*
- *вчитися з повною віддачею сил;*
- *примножувати традиції гімназії;*
- *виконувати правила гімназистів;*
- *бути гордістю і славою гімназії.*

ПРИСЯГАЮ!

Одразу ж після останніх слів присяги включається фонограма. Педагог-організатор, звертаючись до батьків, тримає в руках привітання від Ради гімназистів, яке має передати вчительці.

Педагог-організатор:

- Шановні батьки! З цієї хвилини наші першокласники стали гімназистами!

Від імені всіх вчителів гімназії вітаємо і бажаємо нашим дітям **успішно** долати найскладніші маршрути, найвищі фізико-математичні вершини, любити і бути відданими ФМГ №17.

- **Сьогодні наші гімназисти отримають значок, шеврон та квиток гімназиста, який їм вручить директор гімназії Валентина Михайлівна.**

Директор урочисто вручає кожному учневі значок, шеврон та квиток гімназиста. Після вручення слово надається вчительці.

Вчителька першокласників:

- Шановні гімназисти. А чи знаєте ви, що за давньою традицією української національної школи учні на початку навчального року усі разом мали з'їсти горщик каші. Потім порожній горщик розбивали і кожен брав собі на згадку маленький кусочок. Це робили для того, щоб мати в класі гарних друзів та досягти успіхів у навчанні. Ми всі бажаємо, щоб і ви міцно дружили і добре вчилися. Тому ми цю традицію підтримуємо!

Батьки виносять ложки та горщик з кашею. Під їх оплески діти з'їдають кашу. Порожній горщик розбиває вчителька, а діти беруть собі на згадку маленькі кусочки.

Педагог-організатор :

- Урочиста частина нашого свята завершена. Продовження святкування чекає на вас у класній кімнаті. Нехай у душах ваших завжди панує злагода, в серцях – добро, у помислах – мудрість, а нелегка учнівська нива колоситься рясним урожаєм гарних оцінок!

Звучить фонограма «Вальс сімнадцятої».

Додаток 2

Сценарій відеоролика «Правова абетка»

Мета відео роботи: формування правової свідомості в учнів молодших класів, знайомство першокласників з Конвенцією прав дитини, з правами та обов'язками дітей.

В кадрі – першокласники. Вони відповідають на питання «Ким ти хочеш стати?» Діти піднімають руку і відповідають по черзі.:

Перший учень: - Хочу стати бізнесменом!

Другий учень: -А я буду космонавтом!

Третій учень: - Буду видатним спортсменом!

Четвертий учень: -А я – дитячим омбудсменом!

Діти його перепитують:

Перший учень : - Омбудсмени – це казкові чарівники?

Четвертий учень: Омбудсмени – дитячих прав захисники!

Другий учень - І де записані ці права?

Четвертий учень: - У документі «Конвенція про права дитини». (Учень демонструє книгу).

Зміна кадру. На екрані напис: «Жила собі Попелюшка»

Попелюшка: (прибирає кімнату)

- Як я втомилася...

Мачуха:

- Попелюшко! Де ти, нероба? Знову мрієш? Не працюєш? Ти плаття пошила?

- 12 кущів троянд посадила? Мішок квасолі перебрала? В кімнаті прибрала?

- **Попелюшка**

- Хвилиночку, люба мачуха! Я все встигну!

- **Дитячий омбудсмен:**

- У цій казці порушено права дитини. Попелюшко, знай: ти маєш право на захист від тяжкої праці і на відпочинок.

- **Герої казки беруться за руки і промовляють разом:**

- **Всі Конвенцію читайте, і права свої вивчайте. !**

Зміна кадру.

На екрані напис: «Жила-була Дюймовочка»

Жаба: - Ну, синочок, нам пощастило! Яку гарну іграшку ми вкрали.

Жаби-син:- Ні, мамусю, вона жива.

Жаба: - Все одно, вона наша, і буде жити з нами.

Дюймовочка: -Я хочу додому, до своєї мами. Відпустіть мене!

Жаби: - Не бувати цьому!

Дитячий омбудсмен: Кожна дитина має право на захист від викрадення або утримання проти волі.

- ***Герої казки беруться за руки і промовляють разом:***
- **Всі Конвенцію читайте, і права свої вивчайте. !**

Зміна кадру.

На екрані напис: «Біжить Колобок по дорозі...»

Колобок: - Ой, допоможіть, рятуйте! За мною женеться лисиця. Сховайте!

Лисиця: - Колобок, я тебе з'їм! І досить морочити мені голову своїми балачками. Від мене ще ніхто не врятувався. Я ж сама хитра і розумна.

Дитячий омбудсмен:: - А ти читала цю книгу? В ній написано: Кожна дитина має право на життя. І ми не дамо тобі образити Колобка!

- ***Герої казки беруться за руки і промовляють разом:***
- **Всі Конвенцію читайте, і права свої вивчайте!**

Зміна кадру.

На екрані - тематичні малюнки «Права дітей».

Далі увагу першокласників акцентують на, обов'язках, які має виконувати кожна дитина.

Додаток 3

Слава козацька не вмере, не загине!

Мета заходу: збагачення знаннями про історію українського народу, про видатних діячів, виховання любові до рідного краю, пошани до історичних пам'яток культури.

Звучить фонограма «Козацького маршу». На сцену виходять ведучі.

Ведучий: Любі друзі! Хоч маленькі, ми вже добре знаємо,
Що зовемось українці, славних предків маємо.

Батько, мати, брат, сестричка і всі інші чини роду -
Всі належать до одного українського народу.

Але, щоби землю нашу міцно, щиро покохати,
Треба все її минуле добре вивчити, пізнати.

Щоб не було жодної нашої дитини,
Що не вміє розказати про минуле України.

Ведучий: 14 жовтня в нашій країні відмічається День українського козацтва. Козаки відвойовували свободу та незалежність нашої рідної землі. Ми – їх нащадки - згадуємо сьогодні подвиги славних українських лицарів!

Ведучий: В сиву-сиву давнину

Козаки йшли на війну,

Бо на рідну Україну

Сунулися без упину

Ляхи, турки та татари,

Москалі та яничари.

Щоб палить сади і хати,

Щоб людей в неволю гнати.

Козаки скликають раду :

- Треба битись без пощади !

Вірні коні рвуться в битву,

Крешуть іскри з-під копита.

За чарівний спів дівочий,

За спокійні дні та ночі –

Шаблі весело дзвенять,
 Вражі голови летять.
 І на морі, і в степах -
 Всюди наганяють страх,
 Бо найкращі вояки –
 Українські козаки !

На сцені змінюється пара ведучих. Під час їх слів на екрані демонструються слайди.

Ведучий: Як тільки ми промовляємо слово «козак» - одразу в нашій уяві виникає безкрайній степ. Куди тільки дістане око – скрізь духмяні трави. І серед цього дива, підіймаючи куряву пилу, скаче на булатному коні вершник.

Ведучий: Статний чоловік у синій свитці, підперезаний жовтим вишитим шовковим поясом; на голові— гостра шапка зі смушевою околицею та китицею на вершечку; у нього чорні брови, карі очі... Козак!

В українську мову слово «козак» потрапило з турецької - «кайзак», яке вживалося на означення *вільної, незалежної людини*.

Ведучий: У народі про незалежність козаків навіть приказки складали:

- *Степ та воля – козацька доля*
- *Коли козак у полі – то він на волі*
- *Козацька потилиця панам не хилиться*

Ведучий: Одягалися козаки просто: в грубу сорочку і довгий плащ без рукавів. За широким поясом носили пістолі і люльки, на плечі - торбинку з харчами, а до пояса на ремінець прив'язували ще й порохівницю з порохом. Голови голили, а от чуприну залишали, та таку довгу, що на вухо намотували. Називалося це оселедець.

Ведучий: Козаки мали свої звичаї. Хто хотів стати козаком, мусив наперед три роки служити у старшого козака, щоб навчитися від нього вести бій з ворогом. Тільки після цього учень ставав справжнім воякою і міг носити зброю: рушницю, спис, лук і стріли.

Ведучий: Козаки, об'єднані у велике військо, жили на островах за Дніпровими порогами, тому називались *запорожцями*.

Ведучий: У запорозьких козаків було **265 островів**. Найбільший острів Запорізької Січі називався *Хортиця*. Там козаки жили постійно: вчилися військової справи, готувалися до воєнних походів.

Ведучий: А як можна було козаку потрапити на Січ?

Діти-ведучі, читаючи свої слова, одночасно демонструють невеличку сценку.

Для козаків, що хотіли на Січ увійти, було заведено особливий звичай: підходив козак до воріт і голосно гукав: «Пугу, пугу, пугу!». Це означало, що прийшов не ворог, а хтось із своїх на Січ проститися. Вартові на вежах, почувши те, коротко йому відповідали: «Пугу-пугу!», що значить: «Чуємо тебе, брате!» Тоді і мандрівник не дрімав і у відповідь їм казав: «Прийшов до вас козак з лугу!». Аж по тім ворота відчинялися і козака впускали на Січ.

- А отже і до нас гості завітали!

Виходять хлопці, а серед них дівчата, перевдягнені в козаків.

Отаман: - День добрий! А з чим прийшли?

Перша дівчинка: - Візьміть і нас до козацького гурту!

Отаман: - О, а хто ви такі?

Друга дівчинка: - Ми - роду козацького діти!

Козак: - А чий ти є?

Перша дівчинка: - Та я - Василя Приймаченка син!

Отаман : - Знаю, знаю. Про вас кажуть: хороші люди із діда – прадіда. Що ж, добре. Прийшов ти до нас охотою чи неволею?

Дівчинка.: - Свою на плечах голову маю, сам собі й долю вибираю.

Отаман: - Заповідь "не вбий" переступав?

Дівчинка: - Такого гріха не мав.

Отаман : - А якщо прийдеться, переступиш?

Дівчинка : - Як на ворога піду, то й свою голову понесу.

Отаман: - Присягаєш служити мені вірою й правдою? Не пошкодуєш життя свого за отамана й товаришів?

Дівчинка.: - Присягаю вірою і правдою служити товариству, і коли треба буде, віддам життя за батька свого і брата свого.

Отаман.: Молись на всі чотири сторони.

Усі дівчата разом: - Щука-риба в морі, перець в коморі, пістоль за плечима, я – терплячий козачина! Кланяюся тобі, отамане!

Дівчата знімають шапку, кланяються. Всім видно дівочі коси.

Козаки: - Та це ж дівчата! А дівчат на Січ ми не беремо! Хіба що розкажете нам щось цікавеньке.

Дівчинка : - А давайте краще розкажу вам щось цікаве з історії козацтва.

Козаки: - А ми послухаємо.

Далі діти розповідають і одночасно демонструють сценку.

Ведучий: - Козаки наші були хлопці розумні та винахідливі! Не дарма ж в народі казали: « **До козацької булави треба ще й голови**». Ось приклад з історії, коли козацька вдача стала в нагоді.

- Усі знають: козаки боронили рідну землю від ворога. А ворогами на той час були турки. Одного разу султан турецький Магомет IV передав нашим козакам на Січ свій наказ: «Усе військо запорізьке має без бою підкоритися мені, єдиному і непереможному лицарю»!

Козаки : - Як так! Без бою? Підкоритися? Та не бувати цьому!

Ведучий, продовжуючи розповідь: - Так і козаки сказали! Зібралися вони на чолі з отаманом Іваном Сірком і написали листа у відповідь.

Запорізькі козаки турецькому султану. Ти - шайтан турецький! Який ти в чорта лицар? Ти в нашого Бога дурень! Не будеш ти годен синів християнських під собою мати. Невгоден ти еси вірних християн! Твого війська ми не боїмося. Землею, водою будем битися з тобою... Кошовий отаман Іван Сірко зо всім кошом запорізьким.

- Правда, козаки приписали там ще дещо, щоб відповідь ворогам запам'яталася.
- Ця історія схвилювала видатного російського художника Іллю Рєпіна, і в 1891 році він написав картину «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

На екрані слайд «Картина Іллі Рєпіна».

- Так, здається, що жартували козаки над пихатим султаном не по-дитячому.

Козак: - Розповім і я вам козацьку байку.

До церкви причвалав старий козак. В поклоні ледь не до землі зігнувся:

- Зроби, о Боже милосердний, так, ооб я сьогодні ж в турка обернувся!

Почув слова ці випадково піп, що і походи знав в житті, і битви:

- Ти, батьку, збожеволів? Чи осліп? Що за безглузді просьби і молитви?

Хіба не турок напада на Січ? Хіба не він чига на нас край шляху?

Козак зітхнув:- Не в тому, отче, річ! Я зроду не молився ще аллаху.

Конини навіть в рот я не беру, а навпаки – люблю вмінати сало

Я просто хочу, щоб, коли помру, хоч на одного турка менше стало!

Ведучий:- А які ще були звичаї в козаків? І чому день українського козацтва припадає саме на 14 жовтня?

Ведучий:- 14 жовтня в усіх храмах України вклоняються Покрову Божої Матері. Для козаків це був святий день, тому що Богородиця є покровителькою православного воїнства. Вона охороняла козаків від ворога та від біди. На честь Покрови козаки будували багато храмів, деякі з них збереглися й донині.

Ведучий:- А в нашому місті є пам'ятки козацької доби?

Ведучий:- Ще у XIII ст. ченці Києво-Печерської лаври заснували у Вінниці церкву Святителя Миколая. У 1746 році на її місці **коштом вінницького козацтва** було збудовано унікальний храм. Він зроблений з дерева без жодного гвіздка. В народі

його називають «**козацька церква**». Знаходиться вона в районі Старого міста по вулиці Маяковського. *(На екрані – зображення споруди).*

Ведучий:- В історії нашої Вінниці збереглися спогади про часи визвольної боротьби проти шляхетської Польщі, і про славного козацького полковника Івана Богуна. *(Розповідь супроводжується демонстрацією слайдів)*

- В березні 1651 року Вінницький полк Івана Богуна отримав завдання обороняти західні кордони України, щоб стримати наступ ворога, який переважав козаків кількістю.

- Богун задумав перехитрити поляків. Більшу частину свого війська він залишив у Вінниці, а сам з невеликими силами вийшов на зустріч шляхтичам. Після нетривалої сутички козаки вдали, що відступають на протилежний берег річки Південний Буг. Поляки зраділи легкій перемозі і почали переслідувати козаків.

- Вороже військо вилетіло на річку, вкриту весняною кригою. Поляки потрапили до завчасно підготовленої пастки: козаки перед боєм прорубали в кризі ополонки, притрусили їх сіном і прикрили снігом, щоб не було видно. Полк Івана Богуна переміг вороже військо і відстояв Вінницю.

Фонограма «Ой, у лузі червона калина»

Ведучий:- А сьогодні можна побачити місце, де перемогло козацьке військо?

Ведучий:- Так, біля школи № 3 (вулиця Козицького) на крутому березі Південного Бугу стоїть пам'ятний знак. *(На екрані – зображення пам'ятника)*

- З цього місця відкривається чудовий краєвид на нашу рідну Вінницю.

- Багато завойовників знало місто, та всі вони згинули, бо не змогли поневолити нашу землю.

Ведучий:

- А от слава козацька не вмре, не загине!

Бо у нас на Україні люди гордії живуть,

На чуже не зазіхають, і свого не віддадуть!

І не буде переводу українському народу,

Доки з глибини сторіч долина козацький клич!

Додаток 4

*Урочиста лінійка,
присвячена Дню партизанської слави*

Мета заходу: виховувати патріотичні почуття на прикладах героїчних вчинків захисників Вітчизни, ознайомити з історією партизанського руху на Вінниччині.

Сьогодні ми зібралися аби вшанувати героїчний подвиг партизанів і підпільників Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років.

У 2001 році, в день 60-ї річниці від початку підпільного партизанського руху в Україні Указом Президента було запроваджено святкування Дня партизанської слави **22 вересня**.

Це свято відмічається на знак вшанування всіх тих, хто в суворі дні війни не шкодував свого життя, боровся з фашистами і наближав день Великої Перемоги.

Близько **мільйона людей** на окупованій території стали бійцями партизанських загонів.

За мужність і героїзм, виявлені в боротьбі з ворогом, **200 тисяч** партизанів і підпільників нагороджено орденами і медалями, **223** удостоєні звання **Героя Радянського Союзу**.

Згадаймо ж ті роки. Згадаємо героїв-вінничан, імена яких пов'язані з історією нашої школи.

Звучить фонограма «Вставай, страна огромная!»

22 червня 1941 року нацистська Німеччина напала на Союз Радянських Соціалістичних Республік, до складу якого входила Україна.

Перші місяці війни видалися дуже важкими: фашисти протягом двох місяців захопили майже всю територію Правобережної України.

19 липня 1941 року була захоплена Вінниця, а до кінця місяця – уся територія нашої області.

У місті нацисти почали встановлювати «новий порядок»: створювалися німецька комендатура, жандармерія, поліція, гестапо.

Щодня, окрім газет, накази, розпорядження, оголошення військового коменданта, бургомистра, міського голови можна було побачити на стінах будинків, телеграфних стовпах та парканах.

За наказом нових хазяїв усі жителі міста віком від 14 років мали бути зареєстровані у комендатурі.

До списку «А» потрапляли громадяни, які проживали у місті до 22 червня 1941 року (до початку війни).

До списку «Б» заносили євреїв, іноземців, комуністів, колишніх військових Радянської Армії.

Наказом німецької комендатури цивільному населенню заборонялося виходити з своїх помешкань з 23 години до 5 години ранку. За появу на вулиці у заборонені години – розстріл.

У наказі окружного комісара зазначено, що усі євреї мають носити на правій руці пов'язку із жовтою зіркою, а жителям інших національностей забороняється вітатися з ними.

Для усіх працездатних вінничан віком від 16 до 60 років була введена трудова повинність. За невихід на роботу на працівника накладався штраф, його могли арештувати й присудити до розстрілу.

Фашисти розцінювали місцеве населення як безкоштовну робочу силу, тому мешканці міста були поставлені на межу виживання. Вінничани за безцінь продавали або обмінювали меблі, одяг, родинні коштовності на харчові продукти. Часто поліцаї реквізували придбані запаси й прирікали людей на голод.

У зв'язку з початком будівництва поблизу Вінниці ставки Гітлера територія залізниці була оголошена забороненою зоною. За появу місцевих жителів у забороненій зоні – розстріл на місці.

За невиконання наказів та найменший спротив «новому порядку» нацисти хапали заручників, яких розстрілювали. Так уже 29 липня (на 10 день окупації) в Вінниці було розстріляно 25 заручників у кар'єрі цегельного заводу.

За роки окупації з 1941 по 1944 рік населення Вінниці зменшилося з 96 тисяч до 35 тисяч.

Та всі намагання ворога не могли спинити визвольної боротьби партизанів і підпільників.

Історія нашої школи тісно пов'язана з історією Вінницького підпілля.

Із спогадів ветерана великої вітчизняної війни вінничанина Анатолія Петровича Медведєв:

- У 1942 році у Вінниці сформувалася молодіжна підпільна група з 12 чоловік. Мені тоді було 15 років. Командиром групи був Павло Павлович Мельник. У 1942 році він працював вчителем історії у відкритій німцями школі. Ми були учнями. Група виконувала різні завдання: ми розклеювали листівки, діставали зброю для партизанського загону, допомагали військовополоненим тікати з концтаборів.

- З нашої групи загинуло шестеро. У Парку Слави поховано Павла Мельника, поряд з ним – мій друг Юра Курій, який загинув під час бою. Самим активним був Сева Семенець: якщо потрібно зробити щось ризиковане, то тут він завжди перший.

Народився Сева 21 лютого 1927 року у Києві. У 1935 році родина переїхала у місто Вінницю. З 1935 по 1941 роки навчався у вінницькій середній школі №8, яка нині є нашою ФМГ №17. Закінчив 6 класів, навчався добре, був дисциплінованим.

Багато читав, особливо полюбляв книги Жюль Верна. До початку війни жив на вулиці Козицького, а після того, як у будинок потрапила бомба, родину переселили на вулицю Леніна, 68. (нині Соборна).

З перших місяців окупації разом з друзями збирав зброю для партизан. На питання матері: «Навіщо тобі пістолет?» відповів: «Зброя ще буде нам потрібна».

В підпільній групі Мельника був зв'язковим, добував зброю та переправляв через Павла Мельника партизанам. Одного разу вони з хлопцями прямо під носом у ворога з німецької машини зуміли таємно роздобути багато медикаментів та військового спорядження. Усе це перенесли та сховали на квартирі у Севи, а наступного дня передали нашим.

Ось іще випадок. На вулиці стояла колона автомашин. Сева Семенець і Толя Барачук помітили у першій машині гранати та автомат. Толя став на підніжку і відкрив дверцята, коли раптом з-за повороту вискочив легковий автомобіль Толя застиг на підніжці. Німці побачили хлопців і скомандували: «Хальт!». Сева не розгубився і кинув гранату у групу німців. Ті в паніці закричали : «Партизани!», а хлопці скористалися цим і втекли.

23 листопада 1943 року на квартиру Севи Семенця з'явилася кримінальна поліція, щоб його заарештувати. Але Сева та його мати встигли втекти. Мати, Валентина Йосипівна, залишилася в селі Дашківці, а Сева пішов до партизанського загону.

Загинув Сева 23 січня 1944 року у селі Шура Немирівського району.

Ось як про загибель Севи згадує його товариш Анатолій Медведєв:

Ми були у розвідці. Зупинилися в крайній хаті села Шури. Нас було 12. Один вночі вартував біля дверей, а усі інші спали, дуже стомлені були. Ранком господиня попросилася корову подоїти. Вартовий пожалів і випустив, а жінка на нас німцям заявила. Хату відразу оточили і підпалили. Нам пощастило вискочити, і

ми побігли до лісу. Тільки Сева не встиг: у нього прямо під ногами вибухнула німецька граната.

У бою з фашистськими загарбниками загинув і Юрій Курій – партизан-підпільник групи Павла Мельника. Юра прожив 17 років. До війни встиг закінчити школу №7. Був лауреатом республіканського конкурсу дитячого малюнка. У підпіллі Юра малював сатиричні плакати на окупантів та Гітлера, поширював листівки, здобував зброю. Мати Юри до кінця своїх днів зберігала його роботи – 99 малюнків, 8 картин та десятки портретів його друзів-партизан.

До підпільної організації Павла Мельника входив і товариш Юри – Толя Медведєв. Він навчався у нашій 17 школі. В березні 1944 року допомагав бійцям 38 Армії переправлятися через Південний Буг, щоб звільнити Вінницю від ворога. Після закінчення війни вінничанин Анатолій Петрович Мельник закінчив Московську академію бронетанкових військ і став кадровим військовим.

Не всі його товариши дожили до кінця війни. Вони навічно залишилися молодими.

Вони живуть у нашій пам'яті і будуть жити завжди.

Додаток 5

Презентація
учнів 8 А класу
«Імена визволителів у моїй родині»

Мета заходу: ознайомити учнів із трагічними сторінками Великої Вітчизняної війни; показати, як важливо сьогодні пам'ятати уроки історії і подвиги наших дідів і прадідів; виховувати в учнів почуття патріотизму, гордості за людей своєї землі, що відстояли її незалежність і волю.

Обладнання: екран, фонограми з записом пісень «Священная война», «Мне кажется порою, что солдаты...», слайд-шоу

На сцену виходять ведучі:

- Сьогодні ми згадуємо імена героїв, які в грізні часи Великої Вітчизняної війни відстоювали свободу та незалежність рідної землі.
- 22 червня 1941 року нацистська Німеччина напала на Союз Радянських Соціалістичних Республік, до складу якого входила Україна.

Фонограма «Священная война», демонструються слайди

Війна назустріч молодому дню

Із гуркотом і брязкотом котилась,

Лавиною металу і вогню

На Україну рідну навалилась.

- Перші місяці війни видалися дуже важкими: фашисти протягом двох місяців захопили майже всю територію Правобережної України.

19 липня 1941 року була захоплена Вінниця, а до кінця місяця – уся територія нашої області.

- У місті нацисти почали встановлювати «новий порядок»: створювалися німецька комендатура, жандармерія, поліція, гестапо.

- Щодня, окрім газет, накази, розпорядження, оголошення військового коменданта, бургомистра, міського голови можна було побачити на стінах будинків, телеграфних стовпах та парканах.

- За наказом нових хазяїв усі жителі міста віком від 14 років мали бути зареєстровані у комендатурі.

- Наказом німецької комендатури цивільному населенню заборонялося виходити з своїх помешкань з 23 години до 5 години ранку. За появу на вулиці у заборонені години – розстріл.

- У зв'язку з початком будівництва поблизу Вінниці ставки Гітлера територія залізниці була оголошена забороненою зоною. За появу місцевих жителів у забороненій зоні – розстріл на місці.

За невиконання наказів та найменший спротив «новому порядку» нацисти хапали заручників, яких розстрілювали. Так уже 29 липня (на 10 день окупації) в Вінниці було розстріляно 25 заручників у кар'єрі цегельного заводу.

- За роки окупації з 1941 по 1944 рік населення Вінниці зменшилося з 96 тисяч до 35 тисяч.

- У далекому 41-му вона своїм чорним крилом торкнулася кожної родини. На захист своєї Батьківщину встали молоді солдати, які ще вчора були учнями і сиділи за партами.

- І в нашій гімназії навчаються онуки тих, хто звільняв Україну від ворога.

- Я хочу розповісти про друга нашої родини - вінничанина, який захищав Україну.

Про історію свого життя він розповідав мені особисто.

Володимир Михайлович Стрежньов був моїм наставником. У нас було багато спільних захоплень, одним із яких було малювання. Цей талановитий художник подарував мені кілька власних картин і гравюр.

Іноді літніми вечорами я та Володимир Михайлович грали в шахи. Під час гри він вчив мене життєвої мудрості та поваги до людей.

На жаль, зовсім недавно Володимира Михайловича не стало, але я встиг записати захоплюючу розповідь про його життя під час війни.

Народився Володимир Михайлович 1 грудня 1915 року.

Ще змалечку батько помітив у маленького Володимира потяг до малювання.

У 1930 році 15-річний Володимир відправляється з дядьком до Москви. У Москві він влаштовується на роботу до офсетного відділу газети “Известия”. Вечорами

відвідує школу робітничої молоді. По закінченню школи вступає до художнього училища та продовжує навчання в граверному училищі, яке закінчує у 1938 році.

В 1939 Володимира призвали до лав Червоної Армії, де у складі лижного батальйону проходить підготовку для участі в бойових діях на кордоні з Фінляндією.

В 1941 через напружену ситуація на кордонах СРСР Володимир Михайлович приймає рішення залишитися на військовій службі.

В перші ж дні війни під час важких боїв на території Вінниччини військова частина Володимира Михайловича потрапила в облогу. З оточення вони проривалися з боями. З усього складу батальйону залишилося лише двоє. Бійці, переховуючись у лісах, натрапили на лісника, який надав їм притулок. Через два дні лісник привів зв'язкового, який допоміг зустрітися з керівником Вінницького підпілля Іваном Бевзом.

Володимир стає підпільником. Вільного художника з агентурним прізвиськом «Костя» було вирішено поселити в центрі міста, у маленькому флігелі поміж стареньких хатинок поблизу історичних Мурів. «Костя» виготовляв іконки та маленькі картинки, які продавав для відводу очей. Основним завданням Володимира було виготовлення документів. Крім того Володимир Михайловичу став у нагоді талант, який він відкрив для себе ще в дитинстві. Справа в тому, що маленький Володя дуже любив цукерки, а паперові гроші були схожі тоді на фантики, тому що в них не було серйозних ступенів захисту. І він навчився їх малювати. Навіть йому, маленькому, вдалося одного разу купити собі трохи ласощів. А під час окупації Володимир Михайлович так само малював німецькі гроші, які використовувалися для організації роботи підпілля.

Але під час одної перевірки, яку проводили поліцаї, Володимира було заарештовано, а в квартирі проведено ретельний обшук. Кліше документів, які було заготовлено для підпілля, були сховані у ніжці ліжка, і поліцаї їх не знайшли. Але все одно його було заарештовано.

Провівши в заточенні довгий час, Володимир Михайлович подумки готувався до відправки в Німеччину або до найстрашнішого - страти. Але товариші-підпільники зібрали чималу суму золотом, підкупили поліцаїв і звільнили «Костю».

Володимир Михайлович знову почав працювати художником, виконуючи завдання підпілля.

І знову арешт, знову каземати, каторжні роботи та будівництво фашистських укріплень на Вінниччині. Володя і кілька міцних хлопців організують втечу з полону..

Володимир пробирається до Вінниці, щоб продовжити свою героїчну роботу.

Але він повертається в той час, коли провокатори вже викрили вінницьку підпільну організацію. Івана Бевза, керівника Вінницького підпілля, було заарештовано за три години до приїзду Володимира.

Зв'язковий, який залишився один після низки арештів, наказав Володимирі тікати у Чорний ліс до партизанського загону і повідомити, що Вінницькі підпільники загинули, але не зрадили своєї Батьківщини.

Звільнення Вінниччини від німецько-фашистських загарбників Володя зустрів разом з товаришами у партизанському загоні.

Слова на фоні пісні «Журавли»

Я не могу понять, зачем на этом свете

Нужна холодная и страшная война?

Никто: ни взрослые, ни дети -

Не понимают: для чего она?

Все больше хочется спокойной тишины,

И всё сильнее от вражды усталость...

Давайте сделаем мы так, чтоб от войны,

Ни памяти, ни шрамов не осталось!

И слов "погиб", "стал жертвой на войне"

Пусть никогда не знают дети,

Пусть лишь бутоны рвутся по весне,

На расцветающей добром планете!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1975. – Т.19. – С. 282–320. Теорія та методика управління освітою, №10, 2013
2. Вугрич В. П. До питання про природу і сутність патріотизму //Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матеріали звітної науково-практичної конференції – К., 1999. – С. 8– 12.
3. Кон И. С. Психология предрассудка //Новый мир. – 1969. – № 9. – С.186–193.
4. Ігнатенко П. Р., Поплужний В. Л., Косарева Н. І., Крицька Л. В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти: Навчально-методичний посібник. – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
5. Кононенко П., Усатенко Т. Концепція української національної школи – родини //Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – С. 123–133.
6. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української держави //Педагогічна газета. – 2000. – № 6 (72), червень. – 6 с.
7. Мала енциклопедія державознавства /НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: Довіра: Генеза, 1996.– 942 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 2-е вид. – К.: Грамна, 1999. – 350 с.
9. Новий тлумачний словник української мови. У 4 томах /Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 3. – С. 223.
10. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у поза навчальній виховній діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 – Житомир, 2002. – 180 с.

11. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину – К.: Радянська школа, 1982.
12. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. – М.: Прогресс, 1981. – 367 с.
13. Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій. Підручник для студентів /Під ред. Вишневського О. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с. Теорія та методика управління освітою, №10, 2013
14. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні// Вибрані педагогічні твори у 4-х томах- К.:Радянська школа,1983. – Т.1.
15. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання// Вибрані педагогічні твори у 4-х томах- К.:Радянська школа,1995. – Т.4.
16. Философский словарь /Под ред. И. Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1986. – С. 358.
17. Хорламова О. Л., Кравченко Т. В. Виховання у дітей в сім'ї патріотизму як життєвої цінності //Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матер. Звітної наук.-практич. конф. – К., 1999. – С. 34–37.
18. Чорна К. І. Патріотизм – духовна цінність молодих громадян України //Цінності освіти і виховання. Науково-методичний збірник /За заг. ред. О. В. Сухомлинської. – К., 1997. – С. 209–212.
19. Чорна К. І. Зміст патріотичного виховання школярів в умовах державотворчого процесу в Україні //Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матер. звітної науково- практичної конференції. – К., 1999. – С. 12–14.